

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК. 373.3.016 (575.2) (043)

АСАНАЛИЕВА МЭЭРГҮЛ МАКСУТАЛИЕВНА

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРГА РУХАНИЙ ТАРБИЯ БЕРҮҮДӨ
БАЛДАР АДАБИЯТЫНЫН МАТЕРИАЛДАРЫН КОЛДОНУУНУН
ИЛИМИЙ-ДИДАКТИКАЛЫК ШАРТТАРЫ**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин башталгыч билим берүүнүн тилдеринин, адабиятынын теориясы жана методикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Сакиева Сайипжамал Салайдиновна** педагогика илимдеринин доктору, профессор, Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин педагогика, психология жана окутуунун технологиялары кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттер: **Рысбаев Сулайман Казыбаевич** педагогика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз билим берүү академиясынын мамлекеттик тилди өнүктүрүү лабораториясынын башкы илимий кызматкери

Шералиева Анара Жолдошбековна педагогика илимдеринин кандидаты, М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин мамлекеттик, расмий жана чет тилдер кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: А. Ж. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин башталгыч, мектепке чейинки билим берүүнүн теориясы жана усулу кафедрасы
Дареги: 723500, Ош ш., К. Исанов, 81

Диссертациялык ишти коргоо 2023-жылдын 29-сентябрында саат 13:00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетине, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу педагогика илиминин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.23.673 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Т. Саманчин көчөсү, 10а.

Диссертацияны коргоонун жүрүшүн онлайн трансляциялоонун идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/d13-ouf-pc2-yug>.

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (Бишкек ш., Раззаков көч., 51), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Фрунзе көч., 547) китепканаларынан жана <http://arabaev.kg/do.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 28-августунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент:

Омурбаева Д. К.

ИЗИЛДӨӨ ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу: Ар кандай коомдук түзүлүштө анын социалдык-экономикалык түрдүү формациясында адамдын материалдык эмес, руханий жактан калыптануусу биринчи пландагы маселе болуп келген. Анткени адамдын инсандыгы (личносту) анын руханий, адеп-ахлактык абалына жараша калыптанат. Ушул багытта, Кыргыз Республикасынын Президенти С. Н. Жапаровдун 2021-жылдын 29-декабрындагы «Инсандын руханий адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» жөнүндөгү жарлык чыгарып, жаштарды улуттук асыл нарктар менен тарбиялоого өзгөчө басым жасады.

Мектепке чейинки курактагы балага руханий, адеп-ахлактык тарбия берүү – анын инсандык жан дүйнөсүн ойготуу дегендик. Бул иште балдарга арналган көркөм адабияттын ролу эбегейсиз чоң, анткени ал чыгармалардагы турмуш чындыгы, поэтикасы, акыл-насаатка карк идеясы, чынчылдыкка тарбиялоо – булардын баары баланы жашоодогу жамандык менен жакшылыктын ажырымын андоого негиз болуп берет.

Соңку жылдары балдар адабиятындагы чыгармаларды окутуунун бай практикалык тажрыйбалары топтолуп, балдар адабиятын окутуунун методикасы өзүнчө илим катары калыптанып, өнүгүп, азыркы билим берүүнүн талаптарына ылайык өркүндөтүлүүдө. Балдар адабиятын окутуунун теориялык жана практикалык бир катар орчундуу маселелери системалуу чечилип, окутуу процессинде колдонулуп келет. Аталган илим тармагынын калыптанып өнүгүшүнө М.Р. Рахимова (1967; 1974; 1993), М.Т. Түлөгабылов (1991), М.С. Сулайманов (1992), Н.И. Ишкеев (1994; 2014), К.С. Сейдекулова (1993; 2012; 2016), С.М. Момуналиев (1995; 2011), С.К. Рысбаев (1998; 2014; 2016; 2021), А.Ж. Муратов (2012; 2015, 2021), С.Т. Батаканова (1988; 2011), С.С. Сакиева (1992; 2013, 2019), Г.Орозова (2002), К.А. Исаков (2012), А.А. Алимбеков (2010; 2018; 2020), А.Т. Саттарова (2019; 2020), К.К. Акматов (2014), Т.Н. Каранова (2010), Н.А. Мараймова (2012), Т. Молдогазиев (2013), Н.Э. Абдраева (2016), Ж.А. Эшиев (2006) ж.б. окумуштуу-методисттердин салымдары чоң.

Мектеп жашына чейинки балдардын эмоционалдык, эрктик жана руханий жактан жетиле электигин эске алганда балдар адабиятындагы көркөм чыгармаларды балдар бакчасында (мектепке чейинки курактагы балдарга жаш өзгөчөлүгүнө карата) колдонуунун мааниси, инсанды калыптандырып, руханий таалим-тарбия берүүдөгү орду менен ролу канчалык экендиги айкындалат. Улуттук жана адамзаттык руханий асыл баалуулуктардын башаты да, бай казынасы да көркөм адабиятта (балдар адабиятында), анын ичинде элдик оозеки чыгармаларда камтылган.

Ушул багытта, балдар адабиятын, андагы балдар фольклорунун жанрдык теги, анын ички тармактанган түрлөрүн окутуу жана түрдүү методдор менен пайдалануу маанилүү ролду ойнойт. Ошондуктан балдар адабиятын теориялык жактан талдоо, методикалык жактан бирдиктүү бир системадагы дидактикалык шарттарын түзүп алуу зарылчылыгы турат жана балдар чыгармаларын

заманбап технологияларга ылайык окутуу методикасын иштеп чыгуу муктаждыгы, алдыңкы педагогикалык иш-тажрыйбаларды жалпылаштыруу, инсанга багытталган окутуу зарылдыгы изилдөөбүздүн *актуалдуулугун* аныктайт.

Проблеманын изилдениш абалы. Билим берүү жана тарбия системасындагы баштапкы жана негизги этап болуп мектепке чейинки билим жана тарбия берүү процесси. Бул Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндөгү Мыйзамында да чоң маани берилип көрсөтүлгөн. Балдар адабиятынын материалдарын мектепке чейинки курактагыларга билим жана тарбия берүүдө колдонуу маселелери айрым адистердин М.Р. Рахимова (1993), К.С. Сейдекулова (2010), А.Ж. Муратов (2012), С.К. Рысбаев (1992), А.Т. Саттарова (2019), Н.Э. Абдраева (2016) кандидаттык жана докторлук диссертацияларында, илимий-макалаларында каралган. Булардын ичинен Н.Э. Абдраеванын диссертациясы биздин изилдөөгө жакын болгону менен ал изилдөө жогорку окуу жайларында балдар адабиятын окутууга арналган. Тарых предмети боюнча Айтымбет кызы Айгүл «Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн абалы жана келечеги», деген темада диссертациялык изилдөө иштерин жүргүзүп, бирок анда балдар адабиятынын чыгармаларын объект катары алган эмес. Соңку жылдары корголгон К. Миңбаеванын «Азыркы кыргыз балдар акындарынын чыгармаларындагы педагогикалык идеялар жана аларды окуп-үйрөнүү жолдору», Ф. Дайдиеванын «Жалпы билим берүүчү мектептин окуучуларын руханий калыптандырууда Ч. Айтматовдун чыгармаларын окуп-үйрөнүүнүн педагогикалык негиздери», К.С. Сейдекулованын «Мектепке чейинки курактагы балдарды ыймандуулукка тарбиялоо» аталыштагы кандидаттык изилдөөлөрү, Г. Карабалаеванын «Заманбап шарттарда үй-бүлөлүк жана коомдук тарбия берүүнүн өз ара байланышы», ал эми А.Т. Саттарованын «Балдар ырларын мектепте окутуунун технологиялык негиздери», деген темаларда доктордук диссертациялар биздин изилдөөбүзгө тике жана кыйыр катышы бар.

Балдар жазуучусу, п.и.д., профессор С.К. Рысбаев: «...бүгүнкү күндө биздин кыргыз балдар адабиятыбыз теориялык жактан да, практикалык жактан да, б.а., илимий-методикалык жактан жакшы изилденбеген. Кыргыз мектебинде балдар адабияты республикабызда мектеп жаралган күндөн бери окутулуп келатса да, ал эчак эле фундаменталдуу илимий-методикалык изилдөөлөрдүн объектиси болууга тийиш болсо да, илимпоздорубуз менен методисттерибиз ага ушу кезге чейин жең түрүп кирише элек», - деп баса белгилейт [С.К. Рысбаев. – Б.: Жак-принт, 1998. – 4-б.]. 2012-жылы жарык көргөн «Кыргыз балдар адабияты» аттуу эмгекте А.Ж. Муратов менен К.А. Исаков: «Балдар адабияты – келечек муундарды тарбиялоонун маңыздуу, майнаптуу формаларынын бири болсо, неге ал тууралуу келечектеги мугалим, тарбиячылар аз билишет? Ар кайсыл адистиктин предметчи мугалимдери, мейли ал математик болсун, физик болсун, дене тарбия мугалими болсун, ал биринчи кезекте – тарбиячы, ал эми тарбияны ишке ашыруунун көркөм сөздөн өткөн натыйжалуусу жок, андай болсо педагогикалык адистик берүүчү университеттерде, институттарда, колледждерде, балдар адабияты предметин

бала бакчалардын тарбиячылары жана башталгыч класстын мугалимдери менен гана чектелбей бардык гуманитардык адистикте окуп жаткандар үчүн киргизүү мезгил талабы», - деп жазышат [А.Ж. Муратов, К.А. Исаков. – Б.: Айат, 2012. – 33-б.]. А.А. Алимбеков «Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы (тарыхы, азыркысы, көйгөйлөрү)» деген эмгегинде мектепке чейинки билим берүү уюмдарындагы бардык предметтерди окутуудагы окуу программаларына токтолуп: «...бул программанын ишке ашыруунун методикалык системасы жеткилең иштелип чыкпагандыктан, мугалим-тарбиячылар көбүн эсе башталгыч класста колдонулган метод жана ыкмаларга таянып келишет», - деп белгилейт [А.А. Алимбеков. – Б.: Окуу китеби, 2020. – 61-б.].

Мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги балдарды мектепке даярдоо «Наристе» (480 саат) «Кеп өстүрүү жана көркөм адабият», 3 жаштан 6 жашка чейинки балдарды өнүктүрүү «Балалык» программасындагы «Көркөм адабият» бөлүмүндө берилген болжолдуу тематикалык план түзүлүп сунуш кылынган.

Балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун жана мектепке чейинки билим берүүнүн заманбап практикасында адабий чыгармаларды талдоо жана жалпылоо, билим берүүнүн азыркы социалдык-педагогикалык практикасын изилдөө төмөнкүдөй *карама-каршылыктардын* бар экендигин шарттады:

- ар бир баланын инсандыгын, эркин руханий-адептик жактан өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүүгө коомдун объективдүү муктаждыгы жана мектепке чейинки курактагы балдар менен тикелей иштөө практикасында бул маселенин системалуу технологиясынын жетишсиздиги;

- мугалимдердин, тарбиячылардын инсанды руханий жактан тарбиялоонун практикалык сапаттуу программаларын алуу зарылчылыгы жана колдонууга даяр интегралдык системаларынын аздыгы;

- балдар адабиятындагы чыгармалар аркылуу руханий тарбиялоо коомдун талабы болсо да, жогорудагыларды ишке ашыруунун илимий-усулдук негиздеринин турмушка толук түрдө ашырылбай жаткандыгы;

- бала бакчада руханий жактан тарбиялоонун жана билим берүүнүн зарылдыгы менен көйгөйдү чечүү үчүн балдар адабиятындагы усулдук колдонмолордун жетишсиздиги.

Белгиленген карама-каршылыктардын жыйындысы биздин изилдөөнүн проблемасын аныктоого, теориялык жана практикалык иштерди уюштуруунун негизи катары балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун илимий-дидактикалык шарттарын, формаларын, методдорун жана ыкмаларын аныктоого мүмкүндүк берет. Аныкталган карама-каршылыктарды чечүү үчүн изилдөөбүздүн проблемасы аныкталып, диссертациялык темабызды **«Мектепке чейинки балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятынын материалдарын колдонуунун илимий-дидактикалык шарттары»** деп алууга негиз болду.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы: Иштин темасы «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук

жактан тарбиялоо концепциясы» аттуу нормативдик документтин идеяларын ишке ашыруу жана Ош мамлекеттик университетинин «Педагогика», «Башталгыч, мектепке чейинки билим берүүнүн педагогикасы жана психологиясы», «Башталгыч билим берүүнүн тилдеринин, адабиятынын теориясы жана методикасы» кафедраларынын негизги илимий изилдөө иштери менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты – балдар адабиятындагы чыгармалар аркылуу мектепке чейинки курактагы балдарды руханий жактан тарбиялоонун уюштуруу ченемдерин, илимий-дидактикалык шарттарын, формаларын аныктоо жана системалаштыруу, окутуунун азыркы талаптарга шайкеш методикасын аныктоо, эксперименттик жол менен текшерүү жана практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Мектепке чейинки курактагы балдарды руханий жактан тарбиялоонун теориялык негиздерин үйрөнүү.
2. Мектеп жашына чейинки балдарды руханий жактан тарбиялоо процессинде балдар адабиятынын ролун толуктоо.
3. Балдар адабиятындагы көркөм чыгармаларды окутуунун алгылыктуу методдорун аныктоо.
4. Аныкталган алгылыктуу методдорду педагогикалык эксперимент аркылуу текшерүү, толуктоо жана аны практикага колдонууга сунуш кылуу.

Изилдөөдө алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы: Мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун илимий-методикалык негиздеринин толукталуусу; мындагы дидактикалык шарттардын, изилдөө методдорунун такталышында; балдар адабиятындагы чыгармаларды окутуунун технологияларынын ишке ашырылуусу; руханий баалуулуктардын семантикалык мазмунун акырындык менен өздөштүрүү процессинде мектепке чейинки балдардын руханий жактан өсүшүндө балдар адабиятындагы чыгармаларды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуунун илимий-дидактикалык шарттарынын аныкталуусу.

Изилдөөдө алынган натыйжалардын практикалык мааниси: Мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия жана билим берүүдө балдар чыгармаларынын окуу программалары менен окуу китептериндеги берилиши анализденип, балдар адабиятындагы конкреттүү чыгармаларды окутуунун заманбап технологиялары иштелип чыгып, практикада колдонууга сунуш кылынат. Биздин бул аракетиниз мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуу багытындагы кийинки изилдөө иштерине өз салымын кошот деген ойдобуз.

Изилдөөнүн натыйжасында түзүлгөн жоболордун, корутундулардын жана сунуштардын ишенимдүүлүгү жана негиздүүлүгү илимий база менен, анын ичинде изилдөө методдорунун бүтүндөй комплексин колдонуу менен камсыз кылды; мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги иштин жыйынтыктары узак мөөнөттүү апробацияланды; көп жылдык эксперименталдык иштерди уюштурууга жана ишке ашырууга катышкан

тарбиячылардын тажрыйбасы кенен пайдаланылды.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Мектепке чейинки курактагы балдарда руханий, адеп-ахлактык тарбия берүү ишинде кыргыз балдар адабиятынын көөнөрбөс кенчи, көркөм мурастары негизги булак катары кызмат кылынгандыгы шарт.

2. Балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонууда баланын курак жашына карата билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк сыяктуу дидактикалык максаттарга ылайык окутуунун технологиясын тандалып алынышы жана окуу-тарбия процессинде колдонулушу зарыл.

3. Балдар чыгармалары руханий тарбия берүүдө өз алдынча педагогикалык-методикалык маани-маңызга ээ болуп, анын тыянактары мектепке чейинки билим берүү уюмдарындагы бала бакчаларда пайдалануу мезгил талабы болуп саналат.

4. Ар бир көркөм чыгарманын идеялык-тематикалык өзгөчөлүгүнө, көтөргөн проблемасына, эстетикалык, руханий барк-баасына ж.б. өзгөчөлүктөрүнө ылайык маанилик мазмуну жана көркөм формасы балдардын ишмердүүлүгүн көрсөтүүгө жардам берген чыгармаларды тандап алуу менен сынчыл ойлом, проблемалык окутуу, көркөм текстти интерпретациялоо, таптордо, жекече иштөө сыяктуу интерактивдүү методдорду колдонуу алгылыктуу жана натыйжалуу экендигин педагогикалык эксперименттин, иш-аракеттердин жыйынтыктары тастыктады.

Изденүүчүнүн жекече салымы: Изилдөөнүн темасына байланыштуу илимий-теориялык, илимий-методикалык эмгектер, практикалык тажрыйбалар изденүүчү тарабынан өз алдынча окуп-үйрөнүлүп, педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун методдорун, каражаттарын, формаларын жана ыкмаларынын натыйжалуулугун аныктоо; балдар адабиятындагы чыгармаларды окутуунун технологияларын талдап, алар боюнча аткарылуучу иш-аракеттер жекече жүргүзүлдү. Иштелип чыккан технологияларды педагогикалык эксперименттик текшерүүлөрдөн өткөрүү, алынган натыйжалардын негизинде зарыл толуктоолорду киргизүү изденүүчү тарабынан өз алдынча аткарылды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын тастыкталышы: Изилдөөнүн жүрүшү жана жыйынтыктары Кыргызстанда (2018; 2019; 2020; 2021; 2022; 2023), Казакстанда (2020), Россияда (2020; 2021) өткөрүлгөн эл аралык конференцияларда жана Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети, Ж. Баласагын атындагы КУУнун, Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинде ж.б. окуу жайларда өткөн илимий-практикалык, республикалык конференцияларында, Ош мамлекеттик университетинин Педагогика жана психология факультетиндеги башталгыч билим берүүнүн тилдеринин, адабиятынын теориясы жана методикасы кафедрасынын жыйынында талкууланган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: Диссертациянын негизги мазмуну боюнча жана анын жыйынтыктары 17 илимий макалада жарыяланды. Анын ичинен РИНЦ статусундагы 0,1 ден жогору импакт фактору бар басылмаларга 6 илимий макалада, 2 илимий

макала (РИНЦ) эл аралык басылмаларда, 9 илимий макала Кыргызстандын басылмаларында басылып чыкты.

Диссертациянын көлөмү жана курамы: Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, алардан келип чыккан корутундулардан, жалпы корутундудан жана сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, тиркемеден турат. Диссертациянын жалпы бети – 196, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 183, таблицалар – 8, сүрөттөр – 4, тиркемелер – 3.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу негизделген, изилдөөнүн проблемасы, максаты жана милдеттери көрсөтүлгөн, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого сунушталган жоболору, изденүүчүүнүн жеке салымы ачылып берилген.

Диссертациялык изилдөөбүздүн биринчи бабы **«Мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятын колдонуунун теориялык-методологиялык маселелери жана проблеманын изилдениши»** деп аталат. Анын *«Кыргыз балдар адабияты жана анын теорияда, окутуу методикасында изилденишинин абалы»* деп аталган биринчи бөлүмүндө, балдар адабиятын, андагы балдар фольклорунун жанрдык теги, анын ички тармактанган түрлөрүн окутуу жана түрдүү методдор менен пайдалануу маанилүү экендигине токтолдук. Кыргыз балдар адабияты жана анын теориядагы (адабият таануудагы), окутуу методикасындагы изилденишинин деңгээли (абалы) каралып, мында балдар адабиятына карата адабий-теориялык анализ жүргүзгөн адабиятчы-окумуштуулардын, балдар адабиятынын өкүлдөрүнүн (акын-жазуучулардын) жарыяланган эмгектерине карата ойлорубузду айттык. Буга удаа балдар адабиятынын чыгармаларынын окутуу методикасындагы изилдениши кошо каралды.

Элдин салттуу адеп маданиятын, анын адамды тарбиялап өстүрүү жагындагы жетишкендиктери, кылымдар бою сакталып, байытылып келген рухий-педагогикалык дөөлөттөрүн аздектеп, калк арасына жайылтуу, анын нугунда балдарга туура тарбия берүү, келечекте баланын өсүп-өнүгүүсүнө, жетилүүсүнө өзгөчө маани берген. Демек, мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүү ишинде балдар адабиятынын материалдарын колдонуунун максат-милдеттери да мына ушундай аныкталып келет. Жалпы эле кыргыз балдар адабиятынын теориясын, тарыхын, терминологиясын, адабий процессти, этнопедагогикалык жана кыргыз адабиятын окутуунун методикасын изилдеп, талдоого алган илимпоздорубуздун эмгектериндеги пикирлери да муну ырастап турат. Билим берүү жана тарбия берүү жаатында каралып келген ушул баалуулуктар мектепке чейинки курактагы балдардын жашоосунун өзөгүн түзүп тургандыктан, андагы билим берүү жана тарбия процессинин тийгизген таасирине токтолдук жана мына ушул процесстеги көркөм адабияттын, анын ичинде балдар чыгармаларынын маанисин ачып бердик.

«Мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун максаты, милдеттери» аттуу экинчи бөлүмүндө, көркөм чыгармалар аркылуу баланын ички жан дүйнөсүн ойготуу, дүйнөнү таанууга болгон көз карашын калыптандурууда дидактикалык эрежелер менен принциптерге, т.а. курак баскычына карата руханий тарбияны калыптандыруу. Анткени мектепке чейинки куракта балада адамгерчилик сезимдери ойгоно баштайт да, өз ара мамилелешүү, боорукердик, адилетсиздикке каршы чыгуу жөндөмү калыптана баштайт. Мына ушул негизде принциптерди кармануу, чынчылдык жана чыныгы жарандык тарбияланат. Адеп-ахлак сапаттардын, этикеттин жана ыймандуулуктун негиздерин калыптандыруу үчүн зарыл болгон коомдук моралдын нормалары тууралуу заманбап билимдердин, талаптардын мазмуну, анын негиздери балдарга жаш курактарына ылайык конкреттештирилип окуу-тарбия ишмердүүлүктөрүндө ырааттуу берүү жагын карап, көркөм адабият аркылуу руханий жактан тарбиялоо иштери ата-эне, мугалим күн сайын бала менен руханий байланышта болуусу керек экендигине токтолдук. Ошондой эле тарбия берүү процессинде балдар адабиятын пайдалануу жагы кыргыз окумуштууларынын көбүнүн изилдөө объектисине айланган, алардан ишибизде ылайыгына жараша шилтемелерди келтирдик.

«Балдар адабиятындагы чыгармалардын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги берилиши, методикалык эмгектерде изилдениши» деп аталган үчүнчү бөлүмдө кыргызстандагы билим берүүнүн бардык звенолору сыяктуу эле мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин өнүгүү багытын көз карандысыздыкка ээ болгондон кийинки жүргүзүлгөн иш-аракеттер каралды. Бала бакчаларда «Наристе» балдарды мектепке даярдоо (480 саат) программасы бүтүндөй республика боюнча иштеп келе жатат. «Наристе» программасы жаңы стандартта билим ала турган башталгыч класстын балдарына коюлуучу талаптардын негизинде иштелип чыккан. Мында аталган, өркүндөтүлгөн программада принципалдуу өзгөрүүлөр, толуктоолор бар. Бул программа боюнча балдар адабиятындагы көркөм чыгармаларды окутууга карата 64 саат берилген. Мындай окутуунун милдети – балдар адабияты боюнча программалык материалдарды тереңдетип үйрөтүү, мектепке чейинки курактагы балдардын адабий, көркөм-эстетикалык билимин руханий жактан арттыруу максатын көздөйт. Бирок, бул программаны иш жүзүндө ашырууну материалдык жана илимий методикалык жактан камсыздоо жагында айрым мүчүлүштүктөр бар экендигин байкоого болот. Негизинен китеп дүйнөсүнө аралашып, андан акыл азыгын талап кылган мектепке чейинки курактагы балдар үчүн жазылган чыгармалар алардын талаптары менен кабыл алуу жөндөмдөрүнө жооп беришин эске алуу менен кыргыз тилиндеги китептердин дээрлик шаардык жана алыскы мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде бул көйгөйлүү маселе экендигин көрдүк.

Жалпысынан биринчи бапта илимий изилдөөбүздүн теориясын, тарыхый эволюциясын, проблеманын азыркы абалын, методологиясын туура аныктап алууга, ошол материалдарды анализдөөгө жана синтездөөгө, жекелештирүүгө жана жалпылаштырууга арналды.

Изилдөөбүздүн экинчи бабы «Мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятын пайдалануу боюнча илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталган «Илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору» деген биринчи бөлүмүндө мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө балдар чыгармаларын колдонуу боюнча илимий изилдөө ишинин максатын жана аны ишке ашырууга карата коюлган милдеттерди ачык, так жана натыйжалуу ишке ашыруу үчүн изилдөөнүн объектиси жана предмети төмөнкүдөй аныкталды.

Изилдөөнүн объектиси - мектепке чейинки балдарга руханий тарбия берүү процесси.

Изилдөөнүн предмети - балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуу аркылуу мектепке чейинки балдарды руханий жактан тарбиялоонун формалары, методдору жана технологиялары.

Илимий изилдөөбүздө негизги *материал* мектепке чейинки курактагы балдар үчүн жазылган балдар адабиятындагы чыгармалар, мыйзамдык жана окуу-ченемдик документтер анализденет: «Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндө Мыйзамы», «Мектепке чейинки билим берүү жана кароо» мамлекеттик стандарттар, балдарды мектепке даярдоо «Наристе» (480 саат) жылдык программанын окуу планына ылайык жумасына 2, айына 8, жалпы окуу жылында 64 саат каралган.

Программанын «Кеп өстүрүү жана көркөм адабият» бөлүмүндөгү Б.З. Субанованын «Наристе» балдарды мектепке даярдоо программасы боюнча окуу үчүн жыйнагы, «Кыргыз жазуучулары – балдарга» «Китеп дүйнөсүнө саякат», С. Ишеновдун «Мекеним», Ч. Айтматовдун «Чыпалак бала», Б. Асаналиевдин «Апам жакшы баары бир» ыры, А. Кыдыровдун «Жалгыз алма», И. Токтогуловдун «Дарбыз» ыры, А. Токомбаевдин «Кайсы кез», С. Жусуевдин «Оюнчуктар», М. Жангазиевдин жашылча-жемиштер тууралуу ырлары, Акбар Рыскуловдун «Музоо капты» ыры, Муса Жангазиевдин «Чымчыктарды сактайлы», Алыкул Осмоновдун «Чыйырчык» ыры ж.б. чыгармалар изилдөөбүздүн негизги *материалдары* болуп эсептелет.

Бул чыгармаларды пайдаланууда төмөнкүдөй өзгөчөлүктөр эске алынды:

- Диалогго жана диалог түрүндөгү тексттерге көп көңүл бурулат. Анткени диалог, эки тараптуу кеп аркылуу баланын ой жүгүртүүсү, кеби калыптанат;
- Балдардын курактык, эстетикалык, көркөм деңгээлин эске алып, текст менен иштөөнүн жөнөкөй ыкмалары кеңири колдонулат;
- Буюмдардын, жер-суу аттарынын келип чыгышына байланыштуу кызыктуу окуяларга көңүл бурулат;
- Изденүүчүлүк, өз алдынчалуулук жана чыгармачылык;
- Балдардын өзүнө болгон ишенимин бекемдеп, аларды изденүүгө, чыгармачылыкка шыктандыруу;
- Зарылчылыгына жараша музыкалык чыгармаларды пайдалануу керек, анткени балдардын эстетикалык, көркөм табитин калыптандырууга чоң өбөлгө түзөт.

Мектепке чейинки курактагы балдарга балдар адабиятындагы чыгармаларды пайдаланууда тематикалык план болжолдуу болгондуктан,

чыгармаларды тандап киргизүү укуктары берилген, башталгыч класстардан айырмалуу алар акын-жазуучулардын чыгармаларын өздөрү тандап алышат. Бирок, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги бекиткен нормативдик документтин жалпы жобосун эске алат.

Демек, жогоруда көрсөтүлгөндөй кеп өстүрүү жана көркөм адабият предметинин негизги максаты – мектепке чейинки курактагы балдардын оозеки кебин жана пикирлешүү маданиятын өстүрүү менен руханий тарбия берүү болуп саналат.

Ал эми предмет боюнча негизги милдеттерге – балдардын сөз байлыгын өстүрүү, аларда кептин грамматикалык жактан туура түзүлүшүн калыптандыруу, кепти туура айтууга көнүктүрүү, алардагы байланыштуу кепти калыптандыруу (диалог жана монолог), балдарды көркөм-адабий чыгармаларды кабыл ала билгенге үйрөтүү, алардын өзүнө болгон ишенимин бекемдеп, өз алдынчалуулугун, чыгармачылыгын өстүрүү аркылуу ишке ашырыла тургандыгына токтолдук.

Жогорудагы максат, милдеттерге ылайык балдар чыгармаларын мектепке чейинки курактагы балдарга колдонуунун компоненттерин төмөнкү 2.1.1 - таблица аркылуу көрсөттүк.

2.1.1. таблица – Мектепке чейинки курактагы балдарга балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун компоненттери.

максат	Мектепке чейинки курактагы балдарга балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун мазмунун, максатын аныктоо жана үйрөтүүнүн дидактикалык шарттарын, методикасын илимий-теориялык багытта иштеп чыгуу, натыйжалуулугун педагогикалык тажрыйбаларда текшерүү
милдет	Кыргыз балдар адабияты жана анын теорияда, окутуу методикасында изилденишинин абалын, өзгөчөлүктөрүн толуктоо. Балдар чыгармаларын колдонуу багытындагы педагогикалык, психологиялык, адабият таануу боюнча эмгектерди талдоо, теманын изилдениш тарыхына обзор берүү. Балдар адабиятындагы чыгармаларды окутуунун методдорун жана формаларын аныктоо, аларды үйрөтүүнүн заманбап технологияларын иштеп чыгуу жана практикага сунуш кылуу. Иштелип чыккан практикалык сунуштарды эксперимент жолу менен сынактан өткөрүү.
каражаты	Балдар адабиятындагы чыгармалар
формалары	"Кеп өстүрүү жана көркөм адабият" сабагы
методдор	Токтоо, жай окуу, мазмунга жараша эмоцияны туура сактоо, диалогдордогу интонацияларды туура окуу, кырдаалга жараша мимиканы, жестти туура сактап окуу, каармандардын кебине жараша образдуу окуу, балдар мазмунду түшүнүп жатабы - байкап окуу, балдардын кабыл алуусун эске алып окуу, талкуу, ролдук оюндар, талаш-тартыштар, аңгеме жүргүзүү, сөздүк жумуштары, мазмунду эске сактоосун байкоо үчүн суроолорду коюп, бекемдөө ж.б.
натыйжа	<ul style="list-style-type: none"> - чыгарманы түшүнүү, талдоо деңгээлинин жогорулашы; - туура сүйлөө маданиятынын жогорулашы; - балдардын чыгарманын сюжетин өз алдынча талдап үйрөнүүсү ишке ашат;

	<ul style="list-style-type: none"> - идеялык мазмунун туура түшүнөт; - каармандардын, алардын образдарын талдап билишет; - тарбиялык таасирин сезишет жана аларга баа беришет.
жыйынтыгын текшерүүчү чен-өлчөм	<ol style="list-style-type: none"> 1. Баланын оозеки жоопторун жана иш-аракеттерин талдоо. 2. Эгер баланын тигил же бул каармандын кылык-жоругуна, жүргөн-турганына баа берүүсүн текшере турган болсок, анда ал анын "жакшы" же "жаман" деген баасы менен баалайт. 3. Бала каармандын ички толгонууларына, ой жүгүртүүлөрүнө жана кылык-жоруктарына баа бергиси келсе, анда "туура" же "туура эмес" деген баасы менен баалайт. 4. Бул баа берүүлөр баланын адам болуп калыптануусундагы рухий таяныч-тирек болор ички баалуулуктарынын деңгээлин чагылдырып турган белгилер экендигин далилдөөчү чен-өлчөм боло алат.

Балдар адабиятындагы көркөм чыгарманы окутуу педагогикалык иш-аракеттин бир бутагы болгондуктан, анда педагогиканын спецификалык бөтөнчө касиетине таандык иликтөө ишмердүүлүгүн камсыз кылуучу өз алдынча бир нече категориялар бар. Ал белгилүү бир илимий көз караштар менен жалпылаштырылып келет да, азыркы мезгилде бир бүтүндүк (целостный), инсандык (личностной), ишмердүүлүк (деятельностный), ар тараптуу субъективдүүлүк же полусубъективдүүлүк, маданий таануучулук, этнопедагогикалык, антропологиялык концепцияларда мамиле кылууну шарттайт.

Көркөм чыгарманы үйрөнүүнүн башкы шарты аны адабият туундусу катары талдоо. Балдар адабияты деген эмне? Окулуп жаткан чыгарма кайсыл текке, кайсыл түргө, кайсыл жанрга кирет, андагы образдар кандайча аракет кылат, образдуулук деген эмне? сыяктуу маселелерди бизге адабият таануу жана адабий сын үйрөтөт. Бул багытта тарбиячы жана мугалим орус адабият теоретиктеринин (Г.Л. Абамович, Н.А. Гуляев, М.И. Тимофеев ж.б.) эмгектери, казак балдар адабиятчыларынын (М. Алимбаев, М. Магауин, К. Мурзалиев, Б. Сокпакбаев, Б. Алимжанов, Т. Бейсембек, М. Ершу, Д. Джумагельдинова) энциклопедиялары жана сөздүктөрү, балдар чыгармаларын чен-өлчөмдөр менен талдоого алган өзбек балдар адабияты хрестоматия-окуу китебин жазган (П. Шермухамедов, Ж. Турсунов, О. Сафаров, Х. Эгамов) эмгектери, кыргыз адабиятчыларынын (К. Артыкбаев, М. Борбугулов, А. Садыков, Е.К. Озмитель, К. Рысалиев, Ж. Шериев, А.Ж. Муратов, С.К. Рысбаев ж.б.), адабият таануу терминдери боюнча сөздүктөр (К. Асаналиев, Р. Кыдырбаева, Ж. Шериев, А.Ж. Муратов), энциклопедиялар, адабий сын боюнча изилдөөлөр (К. Асаналиев, Т. Аскараров, К. Бобулов, М. Борбугулов, К. Даутов, О. Ибраимов, С. Жигитов, А. Садыков, А. Эркебаев ж.б.), коллективдүү жыйнактары биздин изилдөөбүзгө салым кошту.

Көркөм чыгарманы үйрөнүүдө салыштырма-типологиялык багытта үйрөнүү өзгөчө эффективдүү метод. Кыргыз балдар фольклорунун материалдарын орус, түрк элдеринин фольклору менен салыштырып, байланыштыруу изилдөө методологиясы да бизге алгылыктуу көмөк көрсөттү.

Илимий изилдөөнүн *методдорунда* балдар чыгармаларынын негизинде

мектепке чейинки курактагы балдардын руханий тарбиялык, жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу жолдорун жана каражаттарын аныктоо максатында педагогикалык төмөнкүдөй методдорду колдондук: *теориялык изилдөө методу, илимий-методикалык эмгектерди талдоо, байкоо жүргүзүү жана аңгемелешүү, көркөм окуу жана аңгемелөө, салыштыруу жана жалпылоо, анкета алуу, суроо-жооп, талдоо жана анализдөө, моделдештирүү.*

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздеринде мектепке чейинки курактагы балдарга багытталгандык, балага көркөм чыгармалар аркылуу билим, руханий тарбия берүүнүн, аны калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн жалпы мыйзам ченемдери, улуу ойчулдардын, классик педагогдордун, психологдордун, философтордун фундаменталдуу эмгектери, балдар чыгармаларын окутууга байланыштуу илимий-методикалык, илимий-дидактикалык шарттарын изилдөөлөрү жана көркөм чыгармаларды окутуу боюнча методикалык эмгектер, билим стандарты, окуу планы, окуу программалары, педагогика илиминдеги инсандын жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандырууга жана руханий баалуулук багыттарын тескөөгө багыттаган негизги жоболор түзөт. Изилдөөбүздүн объектисине жана предметине байланыштуу белгилеп кете турган нерсе, балада руханий тарбияны калыптандырууда, балдар адабиятын колдонуунун тарбиялык каражат контекстинде кароо зарылчылыгы жатат.

Илимий-методикалык эмгектерди талдоо аркылуу мектепке чейинки курактагы балдарга балдар адабиятындагы чыгармаларды окутууну тактоо максатында кыргыз, орус жана дүйнөлүк балдар адабиятынын окумуштууларынын эмгектеринде, балдар чыгармалары аркылуу руханий тарбия берүү боюнча илимий-методикалык эмгектерди теориялык жана практикалык жактан талдоого алып, зарыл маалыматтарды алдык.

Байкоо жүргүзүү жана аңгемелешүү методдору аркылуу балдарды көркөм адабият менен тааныштыруу боюнча иштердин милдеттерине ылайык балдар бакчасында көркөм адабият менен иштөө методикасына таяндык.

Көркөм окуу жана аңгемелөө ыкмаларында: бир темага бириктирилген бир нече чыгармаларды окуу (жаз жөнүндө, жаныбарлардын жашоосу жөнүндөгү ырларды жана аңгемелерди окуу) же образдардын биримдигин (түлкү жөнүндөгү эки жомок) окуу. Бир жанрдагы (моралдык мазмундагы эки аңгеме) же бир нече жанрдагы (ыр, аңгеме, жомок) чыгармаларды айкалыштыруу; искусствонун ар кандай түрлөрүнө таандык чыгармаларды айкалыштыруу; көргөзмө материалды колдонуу менен окуу жана баяндоо ж.б.

Салыштыруу жана жалпылоо методу аркылуу салттуу жана интерактивдүү методдорду колдонуу, сабак өтүлгөндө баланын ээ болгон билим, билгичтиктерин, көндүмдөрүн, кандай компетенттүүлүктөргө ээ болгондугун аныктоого аракет кылдык. Аларды салыштыруу аркылуу жалпылаштыра алдык.

Бала бакчалардагы практик мугалимдердин, тарбиячылардын, методисттердин иш тажрыйбаларына *илимий талдоо, жыйынтыктоо методу.* Руханий тарбия берүүдө балдар чыгармаларын окутуу боюнча алдыңкы

мугалимдердин, тарбиячылардын, методисттердин чоң тажрыйбасы топтолгон жана алар биздин изилдөөдө кеңири пайдаланылды.

Моделдештирүү методунун негизинде биз балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун кичирейтилген үлгүсүн (моделин), жогорудагы компоненттер (2.1.1. таблица) аркылуу түзүп, мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун моделин **2.1.1. - сүрөт** аркылуу бердик.

2.1.1. – Сүрөт. Мектепке чейинки курактагы балдарга балдар адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун модели.

Балдар адабиятын окутуу боюнча иштелип чыккан методикасынын натыйжалуулугун, мектепке чейинки курактагы балдарга балдар

адабиятындагы чыгармаларды колдонуунун моделин аныктоо үчүн педагогикалык эксперименттерди уюштуруу жана өткөрүүдө методикалык изилдөөлөр, педагог классиктердин эмгектери, балдардын курак жашына карата кандай ишмердүүлүктү жүргүзүү керектигин аныктаган психологиялык изилдөөлөр, балдар чыгармаларынын идеялык-көркөмдүк сапаттарын ачып көрсөткөн эстетика, адабият таануу, лингвистика боюнча эмгектер, билим берүү системасынын багыттарын чагылдырган нормативдик документтер: мыйзамдар, окуу планы, балдар адабиятын окутуунун концепциялары, стандарттары, окуу программалары, окуу китептери, баалоонун жана баа коюунун өлчөмдөрү, педагог, мектепке чейинки билим берүүнүн тарбиячылары, мугалимдердин тажрыйбалары бул ирет биздин изилдөө ишибизге таяныч болуп берди. Жогорудагы эмгектерге негизденип, руханий тарбия берүүдө балдар чыгармаларын үйрөтүүнүн үлгүлөрүн түзүүдө, азыркы мектепке чейинки билим берүү уюмдарында, бала бакчалардагы практикасына ырааттуу жана максаттуу талдоо жүргүзүү менен педагогикалык эксперименттин максатын, багытын, жүрүшүн белгилеп, анын натыйжалары алынды.

«Педагогикалык эксперименттик иштердин жүрүшү» аттуу экинчи бөлүмдө педагогикалык эксперименталдык-тажрыйбалык иштердин жүрүшү өзүнчө бөлүмдө каралып, мында эксперименттин *аныктоочу* жана *калыптандыруучу* этаптарында жүргүзүлгөн иш-аракеттердин натыйжалары аныкталды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы: Ош шаарындагы «Үмүт Наристе», № 35 «Асан-Үсөн», Кара-Суу районундагы Шарк айыл өкмөтүнө караштуу «Раян», Кара-Суу районундагы «Курманжан Датка», Чоң-Алай районундагы «Жаш-Тилек Наристе», Чоң-Алай районундагы «Чак», Чоң-Алай районундагы «Кабык» бала бакчаларындагы мектепке чейинки билим берүү уюмдары алынды.

Мектепке чейинки билим берүү уюмдарындагы 7 бала бакчадагы 160 балдар, кыздарга эксперимент жүргүзүү учурунда негизги параметр деп аталчу диагностикалык иштерди жүргүзүп, анын негизинде: тарбиячы, методисттер менен балдар чыгармалары руханий тарбиялоонун каражаты катары колдонуунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө маектешүүлөр, балдар менен тарбиялык маселелер жөнүндө баарлашуулар, мектепке чейинки чөйрөдө балдардын ишмердүүлүгүнө кыйыр түрүндө байкоо жүргүзүү иштери, балдарды руханий жактан тарбиялоодо көркөм адабиятты колдонуу боюнча ата-энелерге суроолорду берүү, алардын жоопторун классификациялоо иштерин *аныктоочу экспериментинин* үч этабында каралды.

Педагогикалык эксперимент методу. Эксперименттик сыноолор оозеки жана жазуу жүзүндө жүргүзүлдү. Мектепке чейинки курактагы балдардын балдар чыгармаларын өздөштүрүү абалы төмөндө эки (2.2.1. жана 2.2.2) таблица жана диаграмма аркылуу (педагогикалык экспериментке чейин жана андан кийинки абалы) берилди.

2.2.1. – Таблица. Педагогикалык экспериментке чейинки көрсөткүч % менен (мектепке чейинки курактагы балдарга берилген суроолор боюнча)

№	Бала – бакчалар	Эксперименталдык топ				Контролдук топ			
		Жо- гору	Орто	Төмөн	Жалпы саны	Жо- гору	Орто	Төмөн	Жал- пы саны
1.	Ош шаары, "Үмүт- Наристе" б.б.	14%	27%	59 %	28 бала	15%	34%	51%	24 бала
2.	Ош шаары, №35 "Асан – Үсөн" б.б.	15%	37%	48%	40 бала	17%	25%	58%	32 бала
3.	Кара-Суу району, "Раян" б.б.	18%	29 %	53%	32 бала	13%	23%	64%	20 бала
4.	Мады айылы, "Курманжан Датка" б.б.	14%	46%	50%	16 бала	11%	31%	58%	18 бала
5.	Чоң-Алай району, Жаштилек айылы "Жаш-Тилек Наристе" б.б.	10%	45%	55%	12 бала	10%	36%	54%	15 бала
6.	Чак айылы, "Чак"б.б.	11%	27%	65%	14 бала	11%	28%	61%	20 бала
7.	Кабык айылы, "Кабык" б.б.	10%	30%	60%	18 бала	10%	38%	52%	14 бала

Таблицада көрүнгөндөй, жалпы өздөштүрүүсү төмөнкү деңгээлдеги балдардын 54%ы кыргыз балдар адабиятындагы чыгармаларды өздөштүрүүсү төмөн. Анткени бала бакчаларда кыргыз тилиндеги адабияттардын саны жетишсиз. Программанын талаптарына ылайык акын же жазуучунун өмүр жолун жана чыгармаларын үйрөтүүгө карата мектепке чейинки билим берүү мекемесиндеги ар бир тарбиячы мугалим алар жөнүндө адабий-теориялык маалыматка ээ эместиги, ошол эле учурда ар бир баланын үйүндө өзүнүн курагына жараша китептердин жоктугу. Эң негизгиси учурда балдар уюлдук телефондор менен көбүрөөк жакын экендиги менен шартталды. 29%ы балдардын балдар адабиятындагы негизги автордук ойду, б.а. идеяны чечмелеп бере албагандыгы. 18%ы балдар жомоктогу каарманды, же сюжеттик чыгармалардагы катышкан каармандарды мүнөздөп бере албаган. 10%ы балдар (төмөнкү деңгээл алган гана окуучуларды сынакка катыштырдык) чыгарма эмне жөнүндө экендигин, б.а., темасын туура аныктап бере алышкан жок. Бул жагдайды биз төмөнкү 2.2.2. - таблица аркылуу көрсөттүк.

2.2.2. – Таблица. Бала бакчаларда балдар адабиятындагы чыгармаларды өздөштүрүү деңгээлинин төмөн болушунун негизги себептери (% көрсөткүч менен)

бала бакчалар	баары	балдар чыгар-нын кеңири окутулбадыгы	китептердин жоктугу, же аздыгы	балдар чыгар-ды түшүнүү кыйынчылыгы
Ош шаары, "Үмүт-Наристе" б.б.	28	15%	31%	54%
Ош шаары, №35 "Асан-Үсөн" б.б.	40	18%	29%	53%
Кара-Суу району, "Раян" б.б.	32	14%	38%	48%
Кара-Суу району, "Курманжан Датка" б.б.	16	13%	36%	51%
Чоң-Алай району, "Жаш-Тилек Наристе" б.б.	12	13%	40%	47%
Чоң-Алай району, "Чак" б.б.	14	11%	40%	49%
Чоң-Алай району, "Кабык" б.б.	18	12%	42%	46%

Сүйлөшүүлөрдүн жоопторунун мазмунуна жана эксперименталдык топтун балдарынын «Кеп өстүрүү жана көркөм адабият» сабагындагы байкоолорун талдоонун негизинде, балдардын өз алдынча оюн иш-аракеттери, тапшырма, көнүгүүлөрдү аткаруу, китептеги каарман жөнүндө аңгемелешүү же болбосо адеп-ахлактык мааниге ээ болгон макал, лакаптар боюнча аңгемелешүү мезгилинде мектепке чейинки курактагы балдардын балдар адабиятындагы материалдарды өздөштүрүү деңгээлинин көрсөткүчтөрүн аныктадык.

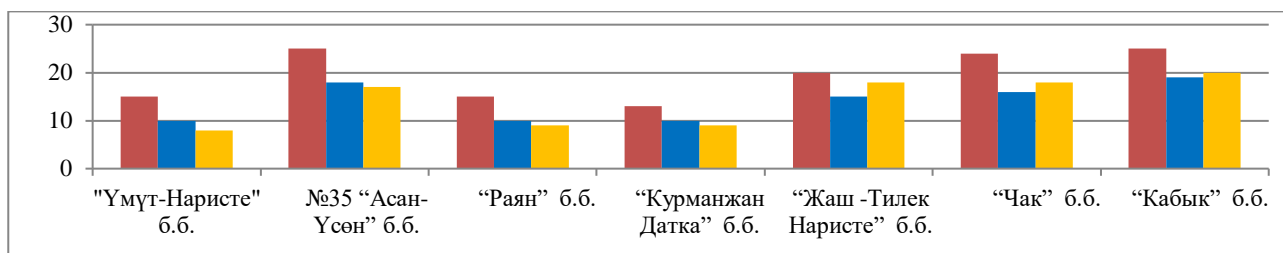
Изилдөөбүздө мектепке чейинки курактагы балдардын балдар чыгармаларын пайдаланууга карата системалаштыруу иштерин жүргүздүк. Алынган маалыматтар *эксперименттин калыптандыруучу этабын* уюштуруунун зарылдыгын тастыктады.

Адатта, программанын талаптарына ылайык акын же жазуучунун өмүр жолун жана чыгармаларын үйрөтүүгө карата мектепке чейинки билим берүү мекемесиндеги ар бир тарбиячы, методисттер алар жөнүндө адабий-теориялык маалыматка ээ болушу керектигине токтолуп, эксперименттин калыптандыруучу этабында биргелешип иш алып бардык. Анткени, орто жана негизги билим берүүчү мектептердин, атайын жана орто окуу жайларынын, мектеп-гимназия, лицейлердин жана жогорку окуу жайларынын адабият программаларында сааттар бөлүштүрүлүп, авторлордун өмүр жолу жана чыгармалары тереңдетилип үйрөтүлөт. Бирок, мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде балдар чыгармалары алардын курак жашына карата айрым чыгармалар баштапкы фундамент катары окутулат. Балдар чыгармаларын республиканын бала бакчаларында руханий жактан окуп-үйрөтүүнүн

көйгөйлүүлүгү, (балдар чыгармаларынын кеңири окутулбагандыгы, китептердин жоктугу, же аздыгы, балдар чыгармаларын түшүнүүгө кыйынчылыгы) *биринчиден*, алардын көпчүлүгүнүн окуу программасында болжолдуу тема катарында ырааттуу берилбегендиги менен түшүндүрүлсө, *экинчиден*, ошол эле балдар чыгармаларын окутууга карата методикалык эмгектердин аздыгы, сабакта балдар чыгармачылыгын окутууда мугалим, тарбиячылардын проблемалуу маселелери да ушуну менен түшүндүрүлөт.

Балдар адабиятындагы материалдарды мектепке чейинки курактагы балдарга колдонуунун жалпы абалы белгилүү болуп, проблемалар аныкталгандан кийин жети бала бакчадагы эксперименталдык (тажрыйбалык) топторго өзүбүз экспериментатор тарбиячы, методисттер менен бирге иштеп чыккан төмөнкү методикалык ыкмаларды, жолдорду жана каражаттарды сунуш кылдык: окутуунун жаңы интерактивдүү технологияларын сунуштоо; жомоктордун (чыгармалардын) тексттин кайра-кайра окуунун ар кандай формаларын өркүндөтүү; сөздүк (баарлашуу) жумуштарын көп жүргүзүү; балдардын чыгармачылык активдүүлүгүнө кеңири мүмкүнчүлүк берүү; экспериментатор тарбиячы, методисттерге адабияттын теориясы жана эстетикасы боюнча эмгектерди көбүрөөк сунуш кылуу; балдар жазуучулары менен жолугушууларды өткөрүү; балдарга балдар үчүн жомок жаратуу тапшырмаларын берүү; окуу программасына, окуу китептерине кээ бир өзгөртүүлөрдү киргизүү; кошумча материалдарды көбөйтүү; бала бакчаларга барып өзүбүз сабак өтүп туруу; заманбап технологияларды (слайд, анимация, мультимедия, роликтер, интерактивдүү оюндар ж.б.) кеңири колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү. Көздөгөн милдеттерге, максатка жетүү үчүн балдар чыгармаларын төмөнкүдөй методдор менен колдонуу эффективдүү экенин көрсөттү. Текстти көркөм окуу, текстти талдоо же балдар чыгармаларын интерпретациялоо жумуштары, балдар чыгармаларынын негизинде иллюстрацияларды тартуу, суроо-жооп, аңгемелешүү методу, талкуу, диспут методу, жомокторду ролдоштуруп аткаруу методу ж.б. (2.1.1. - диаграмма аркылуу бердик)

2.2.1. – Диаграмма. Калыптандыруучу эксперимент, мектепке чейинки курактагы балдардын чыгармаларды өздөштүрүү боюнча билимдеринин көрсөткүчү

Мектепке чейинки курактагы балдарга балдар адабиятындагы материалдарды колдонуунун методикасын (салттуу жана инновациялык методдордун, формалардын, каражаттардын жана ыкмалардын комплекси) киргизүү жана апробациялоо боюнча окутуп үйрөтүүчү педагогикалык

эксперимент анын натыйжалуулугун көрсөттү. Биз иштеп чыккан критерийлер боюнча бааланган салыштырмалуу натыйжалар педагогикалык эксперименттин жыйынтыктоочу (2.2.3. жана 2.2.4.- таблицада) бөлүмүндө берилди.

Экинчи баптын үчүнчү «*Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары*» аттуу жыйынтыктоочу бөлүмүндө изилдөө ишибиздин алкагында жүргүзүлгөн эксперименттин жыйынтыктары тууралуу айтылып, педагогиканын, дидактиканын методологиялык негиздери балдар чыгармаларын үйрөнүү процессинде жалпы дидактикалык принциптерди жетекчиликке алуунун зарылдыгы көрсөтүлдү.

Педагогиканын, дидактиканын методологиялык негиздери балдар чыгармаларын үйрөнүү процессинде төмөнкүдөй жалпы **дидактикалык принциптерди** жетекчиликке алуунун зарылдыгын көрсөттү: илимийлүүлүк; аң-сезимдүүлүк; жеткиликтүүлүк; көрсөтмөлүүлүк; табийгыйлык; теория менен практиканын байланышы; ырааттуулук, улануучулук; билимдин чындыгы, бышыктыгы; топтук жана жекелик мамиле; тарыхыйлык; гумандуулук.

Балдар чыгармаларын мектепке чейинки куракта окутууда педагогикалык шарттарды жана дидактикалык принциптерди эске алуу – проблеманы туура түшүнүүгө жана чечүүгө негиз болду.

2.2.3. – Таблица. Бала бакчаларда балдар чыгармаларды өздөштүрүү боюнча билиминин сапаты (тажрыйбанын соңку этабы)

Иштин мазмуну	Педагогикалык экспериментке чейин	Педагогикалык эксперименттен кийин
Максаты	Мектепке чейинки билим берүү уюмдарында (бала бакчаларда) балдар чыгармаларын окутуу;	Мектепке чейинки билим берүү уюмдарында (балдар бакчасында) балдар чыгармаларын окутуу аркылуу руханий маданиятын, адеп – ахлактык абалын, моралдык сезимдеринин калыптануу деңгээлин аныктоо;
Колдонулган методдор жана ыкмалар	Текст менен тааныштыруу, чыгарманын мазмунун сурап билүү, чыгармадагы сюжетти өздөштүрүү, балдардын сюжетти айтып берүүсү;	аңгемелешүү, окуу, баяндоо, жекече жана топто иштөө, музыка менен айкалыштырып окуу, оюнчуктар менен окуу интерактивдүү методдор;
Уюштуруу формалары	Сабак:	сабак, сабактан тышкаркы иштер: стол театры, картон же фанера менен иштөө, куурчак жана көлөкө театры, сүрөттөрдү репродукциялоо, фланелограф, диафильмдер, мультфильмдер, телешоулар ж.б.
Иштин натыйжасы	Балдар чыгарманын сюжетин жарым-жартылай билет, мазмунун толук айта албайт. Балдар чыгармаларындагы жанрларды талдай алуу	көркөм адабиятка кызыгууну өнүктүрүүдө: түрдүү жанрдагы чыгармаларды ар тараптуу кабыл алуу жөндөмүн өнүктүрүү; чыгармалардын мазмунун өздөштүрүү жана ага эмоц-дык жооп берүү; көркөм адабияттын өзгөчөлүктөрү жөнүндө алгачкы түшүнүктөрдү калыптандыруу;

	төмөнкү көрсөткүчкө ээ. Түшүнүктөрүн айтып берүүдө, лексикалык сөз байлыктын жоктугу ж.б.	жанрлар: (ыр, жомок, табышмак, анекдот, проза, драма ж.б.); композиция жөнүндө, тилдеги образдардын эң жөнөкөй элементтери жөнүндө; адабий-көркөм табитти; чыгарманы түшүнүп, сезе билүү; аңгемелердин, жомоктордун, ырлардын музыкалуулугун, үндүүлүгүн, ыргагын сезе билүүсү;
Көрсөт-күчтөр	Балдар окулган тексттин мазмунун түшүнө алуусу, чыгармадагы бир гана идеяны айтып берүүсү, түшүнүксүз сөздөрдү сурап билүүсү	- жомок, аңгеме ж.б. чыгармаларды угууну үйрөнүү; -окууда, жомок айтууда жана баарлашууда балдардын активдүү жана пассивдүү лексикасын байытуу; - жомоктун, окуянын мазмунун жеткирүү үчүн текстке жакын, майда-чүйдөсүнө чейин үйрөтүү; - жазуучунун негизги чыгармалары жөнүндө түшүнүк калыптандыруу, жазуучуга болгон сый-урматты калыптандыруу;

Натыйжада, жүргүзүлгөн сандык жана сапаттык талдоо мектепке чейинки курактагы балдардын балдар адабиятындагы чыгармаларды өздөштүрүү деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берди. Балдарга берилген суроолор, тапшырмалар боюнча эксперименттин бардык этаптарында жүргүзүлгөн «Кеп өстүрүү жана көркөм адабият» сабагындагы байкоонун, алардын өз алдынча оюн аракеттерин талдоонун, ошондой эле жооптордун негизинде ата-энелердин анкетасын текшерүүнүн негизинде талдоого алдык. Тажрыйбанын соңку этабында бала бакчаларда балдар чыгармаларын өздөштүрүү боюнча билиминин сапатын таблица, диаграмма аркылуу көрсөттүк. Изилдөө ишти баштаган мезгилде аныктап алган максат-милдеттердин аткарылышы, натыйжалары боюнча фактылар, жоболор менен жыйынтык жасадык.

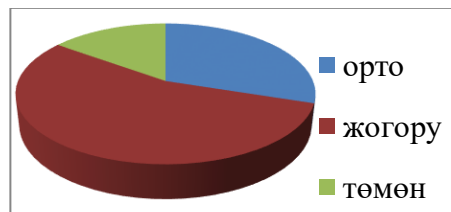
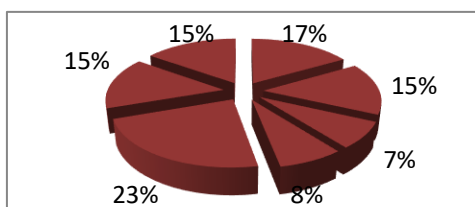
2.2.4. – Таблица. Педагогикалык эксперименттин текшерүүчү (жыйынтыктоочу) этабында балдар адабиятындагы чыгармаларды өздөштүрүү боюнча билимдеринин салыштырма көрсөткүчү (% менен)

текшерүү тобу (ТТ)			эксперименттик топ (ЭТ)		
33%	50%	17%	25%	46%	29%

Бул таблицадан көрүнүп тургандай, атайын эксперимент башталганга чейин текшерүү тобу (ТТ) менен эксперименттик топ (ЭТ) (төмөнкү деңгээл – 45% жана 50%, ортоңку деңгээл – 33% жана 29%, жогорку деңгээл – 16% жана 18%) болуп, негизинен көрсөткүч бири-бирине жакын эле болсо, эксперименттин натыйжасында анын жыйынтыгы менен көрсөткүчтөрү (төмөнкү деңгээл – 31% жана 24%, ортоңку деңгээл – 50% жана 48%, жогорку деңгээл – 19% жана 28%) болуп, руханий тарбия берүүдө балдар адабиятындагы материалдарды колдонууга негизделген методикалык сунуштар

аркылуу окутуу 10%дын айланасында майнаптуу экендигин көрсөттү. Биз бул көрсөткүчтү 2.2.2. - сүрөт аркылуу бердик.

2.2.2. – Сүрөт. Балдар адабиятындагы чыгармаларды өздөштүрүү боюнча балдардын билиминин сапаты (тажрыйбанын соңку этабы % көрсөткүч менен МЧББУгы 7 бала бакча)

«Мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятын колдонуунун формалары, методдору жана технологиялары» деп аталган үчүнчү баптын биринчи бөлүмүндө «Балдар адабиятындагы чыгармаларды окутуунун формалары жана методдору» балдар адабиятындагы көркөм (ар кандай жанрлардагы) чыгармаларды окутуунун формалары менен методдору тууралуу кенен сөз болду. Балдарды көркөм адабият менен тааныштыруу тарбиячылар менен ата-энелердин аракети бириккенде эң жакшы натыйжа бере тургандыгын баса белгилеп, балада окурманды тарбиялоо үчүн чоң адам өзү китепке кызыгып, анын адамдын жашоосундагы ролун түшүнүшү керек экендигин, ымыркай үчүн маанилүү болгон китептерди билиши, балдар адабиятындагы акыркы жаңылыктарды ээрчип алышы керектигине токтолдук. Көркөм адабият менен тааныштыруу боюнча ата-энелер менен натыйжалуу иштөө үчүн түрдүү формалары сунушталды. Ошондуктан бала бакчалардагы предметтик программаларда сунуш кылынган балдар чыгармаларын үйрөтүүдө эң биринчи окуу материалынын мазмунун жана окутуу методикасын баланы билимге ээ кылуу жараянында тарбиячы аларды тарбиялоо милдеттерин чечүүгө пайдалана билүүсү зарыл. Мектепке чейинки курактагы балдарды руханий-адептик жактан тарбиялоодо дидактикалык жомокту колдонуу технологиясына ылайык баланын эмоционалдык чыңалуусун, толкундануу абалын, тынчсыздануусун, өзүнө жана башкаларга ишенбөөчүлүктү жоюуга мүмкүндүк бере тургандыгын, өзүнө болгон ишенимге ээ болууга жардам көрсөтө тургандыгын аныктоодо, анын сапатын жогорулатууга багытталган билим берүүнүн мазмунун жаңылоого байланыштуу билим берүүнүн жана тарбиялоонун инновациялык ыкмаларын колдонуу актуалдуу экендигин аныктоого болот.

«Мектепке чейинки балдарга балдар адабиятын окутуу аркылуу руханий тарбиясын, билимин калыптандыруунун технологиялары» аттуу экинчи бөлүмүндө балдар адабиятындагы материалдарды колдонуу аркылуу мектепке чейинки курактагы баланын руханий тарбиясын, билимин калыптандыруунун технологиялары каралып, мунун бир нече мисалдары, тарбия сааттарынын жана бала бакчалардагы «Кеп өстүрүү жана көркөм адабият» сабактарынын үлгүлөрү сунуш кылынды.

Технология – бул максатка жетүүнүн жолу, педагогикада ал окутуунун каражаттары, методдору, ыкмалары менен байланышат. Технологиялар дидакт окумуштуулар жана практик педагогдор тарабынан улам жаңыланып, байытылып турат. Мугалим технологиясыз сабак өтө албайт, анын сабак окутуудагы максаты технологиялар менен байланышат.

Билим берүү ишмердүүлүгү бир орунда турбайт. Ошондуктан мектепке чейинки билим берүүдөгү чет өлкөлүк технологиялар балалыктын экологиясын түзүүдө, билим берүүдөгү жаңы тенденцияларды айкалыштырып, коңшу өлкөлөрдөгү кесиптештердин көз-караштары менен бөлүшүп туруу, бул азыркы шартта абдан маанилүү экени талашсыз. Инновациялык технологиялар баланын инсандыгына, анын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган балдар адабияты аркылуу баланын чыгармачылыгын, образдуу ойлоосун, кепти өнүктүрүү жана руханий жактан окутуп, тарбиялоо иштеринде жүргүзүлгөн түрлөрүн изилдөө ишибизде колдондук.

Балдагы кептин өнүгүшүнө, сөз байлыгын байытууга, жаңы түшүнүктөрдү, ырааттуу кептин үлгүлөрүн өздөштүрүүсүнө, анын грамматикалык түзүлүшүнө, кептин экспрессивдүүлүгүнө көркөм адабияттын таасирин аныктоодо, көрсөтүлгөн багыттарда жүргүзүлгөн мектепке чейинки билим берүү уюмдарындагы тарбиячылардын иш тажрыйбаларын жыйынтыктап, сабактын типтерин аныктоого жетиштик. Көркөм окуу чеберчилигин өздөштүрүү мугалимдин, тарбиячынын кесиптик милдети экенин белгилеп, балдар бакчасында көркөм адабиятты колдонуунун ыкмасы менен иштөөдө анын маанисин баса белгилеп, текстке кылдат мамиле жасоонун, түрдүү ыкмаларды колдонуунун зарылдыгын негиздегени баалуу экендигине токтолдук. Балдар үчүн көркөм окуу жана аңгеме айтуу жаатында мугалиминин идеяларын өнүктүрүүнү улантуу менен балдардын көркөм адабият менен таанышуусу үчүн иш-аракеттердин бир нече түрүн көрсөттүк.

Кыргыз Республикасында инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүн жана дене тарбиясын камсыз кылуу концепциясы Кыргыз Республикасынын Конституциясын, Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө», «Кыргыз Республикасында балдардын ден соолугуна, дене бой, интеллектуалдык, психикалык, руханий жана адептик өнүгүүсүнө зыян келтирүүнүн алдын алуу боюнча чаралар жөнүндө» Мыйзамдарын жана Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүн жана дене тарбиясын камсыз кылуу жөнүндө» Жарлыгын негизинде жүргүзүлүүчү иш-чаралар Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2021-жылдын 12-апрелинде №441-буйругу менен бекитилип, иштелип чыккан концепциясы билим берүүнүн бардык звенолору сыяктуу мектепке чейинки билим берүүнүн сапатын, руханий тарбияны калыптандыруунун каражаты болгон балдар адабиятын окутуунун мезгил талабына ылайык натыйжалуулугун жогорулатуу милдеттерин койду. Мындай иш-чаралардын концепциясы, биз изилдөөгө алган негизги максат, милдеттерге педагог, тарбиячыларга баланын руханий жактан өнүгүшүнө багытталган иш-аракеттеринин негизги багыттарын аныктап алууга мүмкүнчүлүк берди.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын жалпылаштырганда төмөнкүдөй бүтүм-тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берет:

1. Мектеп жашына чейинки курактан баштап балдар адабиятындагы чыгармалар менен иштөөдө педагогикалык жактан мугалимдер жана ата-энелер жетиштүү технологиялык жана жеткиликтүү методдор менен камсыз кылуу.

2. Мектеп жашына чейинки курактагы балдардын руханий маданиятын камсыз кылууда балдар адабияты аркылуу балдарды тарбиялоонун негизги педагогикалык принциптери: жашоо менен байланышы; билим берүү процессинин мазмунунун, максаттуу, субъективдүү жана эффективдүү компоненттеринин биримдиги, бүтүндүгү жана системалуулугу, бир максатка багытталгандыгы.

3. Мектепке чейинки билим берүү жана тарбия мекемелеринде балдар адабиятынын материалдарын колдонуу технологиясын ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн зарыл болгон дидактикалык шарттарын балдар менен иштөөдө этап-этабы менен колдонуу, балдардын жаш мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу ж.б.

4. Балдар адабиятынын чыгармаларын колдонуу менен ишти уюштуруунун формалары балдардын жаш курагына ылайык келиши керек: мектепке чейинки балдар менен иштөөдө бул фронталдык топтор, балдардын өз алдынча жомок окуусу, бакчада чакан тайпаларда, топтордо иштөөнүн, бала менен жекече иштөөнүн системалуу жолго коюлушу.

5. Автордун руханий, адеп-ахлактык мазмундагы дидактикалык жомогу менен иштөөдө колдонулган ыкмалар: насаат жана эскертүү, үлгү алуу ыкмасы, адаптация жана ориентация, кармануу, өзүн-өзү чектөө, сыйлоо жана жазалоо ыкмасы.

6. Балдар адабияты аркылуу мектепке чейинки жана кенже мектеп окуучуларын рухий-адептик жактан тарбиялоо технологиясын ишке ашыруу боюнча иштин натыйжасы баланын өзү биз тарбиялоого аракет кылып жаткан ошол негизги руханий-адептик сапаттарды аңдап билүүсү. Балдар ээ болуучу сапаттар: абийирдүүлүк жана адептүүлүк, жан аябастык жана жумшактык, боорукердик, мекенчилдик, ата-энени урматтоо ж.б. сыяктуу эрктүү сапаттар.

Ошентсе да жүргүзүлгөн бирин-экин диссертациялык изилдөөлөрдө мектепке чейинки балдарды адабий чыгармалар аркылуу руханий-адеп-ахлактык түшүнүктөрүн натыйжалуу калыптандыруу маселесин толук чечилбейт. Андан аркы ишти жүргүзүү боюнча диссертент сунуш кылган практикалык сунуштарда айтылат. Балдар жазуучуларынын чыгармаларындагы дидактикалык жомоктор аркылуу мектепке чейинки жана башталгыч мектеп курагындагы балдарды руханий-адептик жактан тарбиялоо боюнча программалардын сериясын иштеп чыгуу маселеси турат.

Ал эми диссертациялык изилдөө ишибизди баштаган мезгилде аныкталган милдеттердин аткарылышына келсек, изилдөөбүздүн жыйынтыгында алдыга коюлган максат-милдеттерибиз ишке ашты деген ойдобуз.

Биринчи милдет боюнча мектепке чейинки курактагы балдарды балдар

адабиятынын чыгармалары аркылуу руханий жактан тарбиялоонун теориялык негиздери терең жана системалуу үйрөнүлдү.

Экинчи милдет боюнча мектеп жашына чейинки балдарды руханий жактан тарбиялоодо процессинде балдар адабиятынын ролу менен маанисине толуктоолор келтирилди.

Үчүнчү милдет боюнча мектеп жашына чейинки курактагы балдардын руханий тарбиясын калыптандыруу ишинде балдар адабиятындагы көркөм чыгармаларды окутуунун алгылыктуу методдору аныкталды.

Төртүнчү милдет боюнча натыйжалуу методдор педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилди, аныкталган кемчилдиктерди толуктоо боюнча сунуштар жасалды жана практикага колдонууга сунуш кылынды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Балдар адабиятындагы көркөм чыгармалар аркылуу мектепке чейинки балдарды руханий, адеп-ахлактык жактан тарбиялоо системасынын өндүрүмдүүлүгүн жана натыйжалуулугун коомчулук, илимпоздор, практик мугалимдер, тарбиячылар жана ата-энелер менен биргелешип камсыз кылган педагогикалык шарттарды жана уюштуруу ченемдери аныкталышы шарт.

2. Мектепке чейинки курактагы балдарга руханий, адеп-ахлактык билим жана тарбия процессин административдик, педагогикалык, психологиялык башкаруунун принциптерин, формаларын, методдорун жана технологияларын иштеп чыгуу боюнча илимий изилдөө иштерин системалуу жүргүзүү жагы камсыз кылынышы керек.

3. Балдар адабиятындагы чыгармаларды адабий-теориялык жана педагогикалык жактан изилдөө, аларды бала бакчалардын сабактарында окутуу, алар аркылуу тарбиялоонун мыкты үлгүлөрүн колдонууну, республикалык масштабда кенен жайылтууну практикалоо.

4. Балдар чыгармалары аркылуу балдарды руханий жактан тарбиялоонун комплекстүү программаларын иштеп чыгуу жана аларды эксперименталдык иште сынап көрүү.

5. Мектепке чейинки жана башталгыч мектеп курагындагы балдарды руханий-адептик жактан тарбиялоо боюнча автордун дидактикалык жомогун колдонуу технологиясын ишке ашыруунун өндүрүмдүүлүгүн камсыз кылган педагогикалык шарттарды системалаштыруу.

6. Мектепке чейинки жана башталгыч мектеп курагындагы балдарда өздөрүнүн жүрүм-турумуна түрткү берүү үчүн башка адамдардын адеп-ахлактык иштеринин маңызын түшүнүүгө жана ишке ашырууга умтулуунун калыптануу деңгээлдеринин үзгүлтүксүздүгүн педагогикалык психология илим тармагында изилдөө иштерин жолго коюу зарылдыгы бар.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. **Асаналиева, М. М.** Баланы мектепке даярдоонун педагогикалык негиздери [Текст] / М. М. Асаналиева // ОшМУнун Жарчысы. - Ош, 2017. - №1. - 34-37-бб. <https://base.oshsu.kg/univer/temp/url/itim/2017-s-2.pdf>
2. **Асаналиева, М. М.** Балдарды мектепке даярдоодо оюнду каражат катары колдонуу [Текст] / М. М. Асаналиева // ОшМУнун Жарчысы. - Ош, 2017. - №4. - 38-41-бб. <https://base.oshsu.kg/univer/temp/url/itim/2017-s-2.pdf>
3. **Асаналиева, М. М.** Балдарга руханий тарбия берүүдө кыргыз адабиятынын материалдарын колдонуу [Текст] / М. М. Асаналиева // ОшМУнун Жарчысы. - Ош, 2018. - №4. - 67-71-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=37074065>
4. **Асаналиева, М. М.** Мектеп жашына чейинки балдарга руханий тарбия берүүдө элдик оозеки чыгармаларды колдонуунун шарттары [Текст] / М. М. Асаналиева // Известия ВУЗОВ Кыргызстана. - Бишкек, 2018. - №6. - 143-146-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=37136379>
5. **Асаналиева, М. М.** Руханий маданият [Текст] / М.М. Асаналиева // ОшМУнун Жарчысы. - Ош, 2019. - №1. - 58-61-бб.
6. **Асаналиева, М. М.** Руханий маданияттуулукту өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү [Текст] / М. М. Асаналиева // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. - Бишкек, 2020. - №2 (51). - 130-132-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=42332064>
7. **Асаналиева, М. М.** Кенже курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө элдик педагогиканын орду [Текст] / М. М. Асаналиева // Наука, новые технологии и инновации кыргызстана. - Бишкек, 2021. - №1. - 156-160-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45672131>
8. **Асаналиева, М. М.** XXI кылымдагы тарбиялоо, билим берүү жана руханий коопсуздук [Текст] / М. М. Асаналиева // Alatoo Academic Studies. - Бишкек, 2021. - №1. - 23-26-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45598504>
9. **Асаналиева, М. М.** Балдар жазуучуларынын чыгармаларындагы руханий тарбия [Текст] / М. М. Асаналиева // Вестник КРСУ. - Бишкек, 2021. - №2. - 79-84-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44951925>
10. **Асаналиева, М. М.** Мектепке чейинки балдарга руханий тарбия берүүнүн дидактикалык шарттары [Текст] / М. М. Асаналиева, С. С. Сакиева // Наука. Образование. Техника. - Ош, 2021. №2(71). - 143-148-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47331622>
11. **Асаналиева, М. М.** Мектепке чейинки билим берүү мекемесинде көркөм адабият менен иштөөнүн методикасы [Текст] / М. М. Асаналиева, С. С. Сакиева // ЖАМУнун жарчысы. - Жала-Абад, 2021. - №2(47). - 93-98 бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47850002>
12. **Асаналиева, М. М.** Study of methodology of teaching the kyrgyz language in primary school [Текст] / М. М. Асаналиева, С. С. Сакиева, А. Орозбаева, Б. Байиева // Ж. Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетинин Жарчысы. Сборник материалов республиканской конференции на тему: "Актуальные проблемы преподавания и изучения языков". - Бишкек, 2021. 20-май, - 420-425-

стр. https://lib.knu.kg/files/2021/VKNU2021_Spec_1.pdf

13. Асаналиева, М. М. Исследование методики преподавания кыргызского языка в начальных классах [Текст] / С. С. Сакиева, А. Орозбаева, М. М. Асаналиева, Б. Байиева // Научный потенциал. 2021. - №6 (48). - Москва, - 17-24-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=46488859&>

14. Асаналиева, М. М. Балдар адабиятындагы көркөм чыгармалар менен иштөөнүн методикасы [Текст] / М. М. Асаналиева // "VI Международное книжное издание стран Содружества Независимых Государств "Лучший молодой учёный-2021" VI международное книжная коллекция научных работ молодых учёных IXтом. - Казахстан, 2021. - 34-36-бб. <https://www.academia.edu/48878455>

15. Асаналиева, М. М. Окуу көндүмүнүн өнүгүшү жана өркүндөтүлүшү [Текст] / М. М. Асаналиева, С. С. Сакиева, // Alatoo Academic Studies. - Бишкек, 2022. - №1. - 125-131-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48356766>

16. Асаналиева, М. М. Руханий тарбия берүүдө балдар адабиятынын учурдагы абалы жана келечеги [Текст] / М. М. Асаналиева, С. С. Сакиева // ОшМУнун Жарчысы. - Ош, 2022. - №1. - 490-495-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47956264>

17. Асаналиева, М. М. Шүкүрбек Бейшеналиевдин бөбөктөргө арналган чыгармасындагы ыймандык, руханий тарбия берүү идеялары [Текст] / М. М. Асаналиева, С. С. Сакиева // Вестник КРСУ. - Бишкек, 2022. - №5. - 79-84-стр. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44951925>

Асаналиева Мээргүл Максуталиевнанын «Мектепке чейинки балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятынын материалдарын колдонуунун илимий-дидактикалык шарттары» аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: мектепке чейинки курак, бала бакча, руханий тарбия, балдар адабияты, эстетикалык азык, сынчыл ойлом, проблемалык окутуу, улуттук баалуулуктар, окутуунун технологиялары, педагогикалык тажрыйба, адабий чыгармачылык, интерактивдүү окутуу, балдар чыгармалары.

Изилдөөнүн объектиси: мектепке чейинки балдарга руханий тарбия берүү процесси.

Изилдөөнүн предмети: балдар адабиятындагы чыгармалар аркылуу мектепке чейинки балдарды руханий жактан окутуунун жана тарбиялоонун мазмуну жана методдору.

Изилдөөнүн максаты: Балдар адабиятындагы чыгармалар аркылуу мектепке чейинки курактагы балдарды руханий жактан тарбиялоонун уюштуруу ченемдерин, илимий-дидактикалык шарттарын, формаларын жана каражаттарын аныктоо жана системалаштыруу, окутуунун азыркы талаптарга шайкеш методикасын иштеп чыгуу, эксперименттик жол менен текшерүү жана практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн методдору боюнча теориялык анализ методу (филологиялык, психологиялык, педагогикалык жана методикалык адабияттарга талдоо); эмпирикалык (маселенин учурдагы абалына байкоо жүргүзүү иштери), салыштырма-типологиялык жана эксперименталдык-тажрыйбалык иштер.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия берүүдө балдар адабиятындагы чыгармаларды окутуунун илимий-методикалык негиздеринин аныкталышында; мындагы дидактикалык шарттардын, изилдөө методдорунун такталышында; балдар адабиятындагы чыгармаларды окутуунун технологияларынын иштелип чыгышында; руханий баалуулуктардын семантикалык мазмунун акырындык менен өздөштүрүү процессинде мектепке чейинки балдардын руханий жактан балдар адабиятындагы чыгармаларды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуунун илимий-дидактикалык шарттары аныкталгандыгында.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык баалуулугу: Мектепке чейинки курактагы балдарга руханий тарбия жана билим берүүдө балдар чыгармаларынын окуу программалары менен окуу китептериндеги абалы анализденип, балдар адабиятындагы конкреттүү чыгармаларды окутуунун заманбап технологиялары иштелип чыгып, практикада колдонууга сунуш кылынат. Диссертацияда коюлган милдеттердин жыйынтыктары үй-бүлө, бала бакчада балдар чыгармаларын натыйжалуу колдонуу аркылуу руханий тарбиясын калыптандырууга чоң жардам берет.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – методика и теория обучения и воспитания (кыргызская литература) Асаналиевой Мээргүл Максуталиевны на тему: «Научно-дидактические условия использования детской литературы в духовном воспитании дошкольников»

Ключевые слова: дошкольное учреждение, детский сад, духовное воспитание, детская литература, эстетическоенаслаждение, критическое мышление, проблемное обучение, национальные ценности, технологии обучения, педагогическая практика, литературное творчество, интерактивное обучение, детские произведения.

Объект исследования: процесс духовного воспитания дошкольников.

Предмет исследования: содержание и методы духовного образования и воспитания детей дошкольного возраста через произведения детской литературы.

Цель исследования: выявление и систематизация организационных норм, научно-дидактических условий, форм и средств духовного воспитания дошкольников через произведения детской литературы, разработка современных методов обучения, экспериментальная апробация и изложение на практике.

Методы исследования: метод теоретического анализа (анализ филологической, психолого-педагогической и методической литературы); проведена эмпирическая (наблюдение за современным состоянием проблемы), сравнительно-типологическая и опытно-экспериментальная работа.

Полученные результаты и их новизна: в определении научно-методических основ преподавания произведений детской литературы в духовном воспитании дошкольников; уточнение дидактических условий, методов исследования; в разработке технологий обучения произведениям детской литературы; В процессе постепенного усвоения смыслового содержания духовных ценностей выявляются педагогические условия повышения эффективности использования произведений детской литературы в духовном развитии дошкольников.

Практическая значимость полученных результатов исследования: рекомендуется проанализировать положение детских произведений в учебниках и учебных программах в духовном воспитании и обучении дошкольников, разработать и применить на практике современные технологии обучения конкретным произведениям детской литературы.

SUMMARY

of Asanalieva Meergul Maksutalievna`s dissertation research «Scientific and didactic conditions for the use of children's literature in the spiritual education of preschoolers», submitted for the degree of candidate of pedagogical Sciences in the specialty 13.00.02 – methods and theory of education and upbringing (Kyrgyz literature)

Key words: preschool institution, kindergarten, spiritual education, children's literature, aesthetic pleasure, critical thinking, problem-based learning, national values, learning technologies, pedagogical practice, literary creativity, interactive learning, children's works.

Object of research: the process of spiritual education of preschoolers.

Subject of research: the content and methods of spiritual education and upbringing of preschool children through works of children's literature.

The purpose of the study: identification and systematization of organizational norms, scientific and didactic conditions, forms and means of spiritual education of preschoolers through works of children's literature, development of modern teaching methods, experimental testing and presentation in practice.

Research methods: method of theoretical analysis (analysis of philological, psychological-pedagogical and methodical literature); carried out empirical (observation of the current state of the problem), comparative typological and experimental work.

Novelty of the research: In determining the scientific and methodological foundations for teaching children's literature in the spiritual education of preschoolers; clarification of didactic conditions, research methods; in the development of technologies for teaching children's literature; In the process of gradual assimilation of the semantic content of spiritual values, pedagogical conditions for increasing the efficiency of using works of children's literature in the spiritual development of preschoolers are revealed.

Practical significance of the research: It is recommended to analyze the position of children's works in textbooks and curricula in the spiritual education and education of preschoolers, to develop and put into practice modern technologies for teaching specific works of children's literature.

Ченеми 60x84 1/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Офсет кагазы. Офсеттик басма. Нускасы 100 экз.
ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»

Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 49
т. 0 708 058 368